

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ (1836-1904) εἶναι ἑκκεντρος συγγραφέας καὶ ἀπροσάρμοστος κριτικός, ὅχι μόνο τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ὑπόδειξη αὐτῇ μπορεῖ νὰ φανεῖ περισσότερο πολιτικὴ καὶ λιγότερο ἱστορικὴ ἢ φιλολογικὴ. Στὴν πραγματικότητα ὥστόσο ἀποσκοπεῖ στὴ σφαιρικὴ θεώρηση μιᾶς ἐξάιρεσης ποὺ δὲν πρέπει νὰ μονοπωληθεῖ ἀπὸ τὴ συμβατικὴ λογιосύνη οὔτε πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ σὰν σεβάσμιος πρόγονος ποὺ ἔχει ἀποτεθεῖ στὸ μαυσωλεῖο τῆς παράδοσης. Ἐπισημαίνει ἐπίσης ὅτι ἡ γραφὴ τοῦ ἔχει ἀκόμη ἀπήχηση, γιὰτὶ ὁ τρόπος τοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμπνέει καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἀντέχει στὸν χρόνο δίνοντας τὸ παράδειγμα. Ὁ λόγιος Ροΐδης τοῦ 19ου αἰῶνα συνιστᾷ μιὰ ἰδιαιτερότητα καί, συνάμα, ἐκπροσωπεῖ τὸν διανοούμενο συγγραφέα ὡς ἐξάιρεση. Ἡ ἐξάιρεση, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀπόκλισης ἀπὸ τὰ καθιερωμένα καὶ φθαρμένα, μπορεῖ νὰ προκαλέσει τὸν θαυμασμό ἢ νὰ κερδίσει τὴν ἐκτίμηση ὀρισμένων, ὁδηγεῖ ὅμως συνήθως στὴ μοναξιά καὶ ἐρεθίζει τὰ πάθη τῆς διαβολῆς καὶ τῆς ὀργῆς.

Ὑπάρχει βέβαια ἀποζημίωση: ἡ ἱκανοποίηση ποὺ δίδουν ἡ ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς καὶ ἡ αἴσθηση τῆς ἀπόστασης.

Γιὰ τὴν περίπτωσή του εἶναι ἀπαραίτητο, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ θυμίσω συνοπτικὰ τὰ ἐξῆς:

α) Ἐγραψε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ μυθιστορήματα στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας: τὴν *Πάπισσα Ιωάννα* (1866). Ἡ *Πάπισσα* δὲν εἶναι σημαντικὴ μόνο γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ τῆς ἀξία, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ θέση τῆς στὸν κανόνα καὶ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίδρασής της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ σάλο ποὺ προκάλεσε. Ἡ πιὸ σφοδρὴ ἀντίδραση προῆλθε ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεκτάθηκε ὅμως στὴν κοινωνία μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἡθικοῦ κινδύνου. Μελετώντας, ἐπομένως, τὸ ἔργο καὶ τὴν ἀπήχρησή του εἵμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ θέσουμε ἐρωτήματα ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μᾶς ἀπασχολοῦν, τόσο γιὰ τὴ μορφή τῆς μυθοπλασίας ὅσο καὶ γιὰ τὴ σχέση λογοτεχνίας καὶ κοινωνίας.

β) Ἀπὸ τὰ κορυφαῖα ἐπιτεύγματά του εἶναι ἡ ἀντίδρασή του στὴ συντονισμένη ἐπίθεση ποὺ δέχτηκε γιὰ τὴν *Πάπισσα*. Ὅποιος διαβάσει τὴν ἀπάντησή του στὴν Ἱερὰ Σύνοδο (ποὺ ἀφόρισε τὸ βιβλίο) καὶ τὶς «Ἐπιστολὲς ἐνὸς Ἀγρινιώτου» δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ διαπιστώσει ὅτι σπάνια στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία συναντᾶμε τέτοια ποιότητα γραφῆς, ἡ ὁποία συνδυάζει ἔξοχο ὕφος, καταλυτικὴ σάτιρα καὶ ἀντιρρητικὴ παρρησία. Εἶναι κρίμα τέτοια κείμενα κριτικῆς δε-

ξιοτεχνίας νὰ ἔχουν ξεχαστεῖ ἢ νὰ μὴν ἔχουν βρεῖ ἀντάξιους συνεχιστές. Ὅσοι ἀκόμη φροντίζουν τὸν λόγο καὶ τὴ σκέψη τους ἀξίζει νὰ τὰ ἀναζητήσουν.

γ) Ὁ Ροῖδης δὲν σταμάτησε ποτὲ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴ καί, γενικότερα, μὲ τὸν δημόσιο χῶρο. Ἀνήκει σὲ ἐκείνους τοὺς συγγραφεῖς ποὺ θεωροῦν ὅτι ἔχουν εὐθύνη νὰ ἐκφέρουν γνώμη χωρὶς νὰ λογαριάζουν τὶς συνέπειες. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι συμμερίζεται τὴν ἄποψη ποὺ θέλει τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων νὰ παίρνουν θέση στὰ κοινωνικοπολιτικὰ ζητήματα καὶ νὰ τίθενται, ὅταν χρειαστεῖ, ἔναντι τῶν θεσμικῶν μορφῶν τῆς ἐξουσίας, κυρίως ὅμως νὰ ἀμφισβητοῦν τὸν κρατοῦντα λόγο, ὅταν αὐτὸς ὑπηρετεῖ τὴ διαφθορά καὶ τὴν παραπλάνηση. Δῆλωσε πάντα παρὼν στὴν ἀνάγκη γιὰ ἀντίδραση καὶ ἀνέπτυξε σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο αὐτοματισμοὺς ἀντίθεσης καὶ ρήξης. Μολονότι τρικουπικός (ὑπὸ τὴν εὐρέως πολιτικὴ καὶ ὄχι τὴν κομματικὴ ἔννοια), δὲν ἔβαλε ποτὲ τὸ σπαθὶ στὴ θήκη του. Ἡ ἔκδοση τοῦ *Ἀσμοδαίου* (1875-1876), τὸ «Γεννηθῆτω φῶς» (1878), οἱ ἐτήσιες «Ἐπιθεωρήσεις» του στὴν ἐφημερίδα *Ὡρα* καὶ ἄλλα πολλὰ κείμενα πολιτικοῦ σχολιασμοῦ ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓναν τυπικὸ λογοτέχνη ἢ κριτικὸ ἀλλὰ μὲ ἓναν πολὺπλευρο ἐμπειροτέχνη τῆς γραφῆς. Τὴ δύναμη τῆς γραφῆς τὴ χρησιμοποιοῦσε κυρίως ὡς μέσο κοινωνικῆς δράσης καὶ ὄχι ὡς πεδίο προσωπικῆς ἐκφρασης.

δ) Ἀλλὰ καὶ στὸν χῶρο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἄφησε ἀνεξίτηλα τὴ σφραγίδα του. Ἦταν ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποὺ ἀναφέρθηκαν στὸν Μποντλέρ, τὸν Πόε,

τὸν Ντοστογιέφσκι, τὸν Στίρνερ καὶ ἄλλους πολλοὺς ξένους, ἐνῶ δὲν σταμάτησε νὰ παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ νὰ παρεμβαίνει, κατὰ καιροὺς, μὲ δραστικὸ τρόπο. Κορυφαία στιγμή σὲ αὐτὴ τοῦ τῆ δραστηριότητά ὑπῆρξε ἡ διαμάχη τοῦ μὲ τὸν Ἀγγελο Βλάχο τὸ 1877. Σημασία γιὰ μᾶς σήμερα δὲν ἔχουν τόσο οἱ λεπτομέρειες τῆς διαμάχης ὅσο ἡ γενναία πρόκληση τοῦ Ροῖδῃ ποὺ ταρακούνησε τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία γιὰ δύο κυρίως λόγους: γιὰτὶ ἀμφισβήτησε συνολικὰ τὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς τοῦ καὶ γιὰτὶ ζήτησε ἡ κριτικὴ νὰ στηρίζεται στὴ θεωρητικὴ σκέψη, νὰ χρησιμοποιεῖ συστηματικὰ κριτήρια καὶ νὰ μὴν ἐκφράζει ἀτεκμηρίωτες κρίσεις. Στὴν οὐσία ἡ ἀξία τῆς στάσης τοῦ Ροῖδῃ ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι πῆγε κόντρα στὸ ρεῦμα. Κάτι τέτοιο ἔχει ἀπὸ μόνου τοῦ, ὡς πολιτικὴ πράξη, τὴν ἀξία τοῦ, γιὰτὶ ἀναγκάζει τὴν ἐφησυχάζουσα κατεστημένη τάξη νὰ ξυπνήσει καὶ νὰ ἀναρωτηθεῖ τί συμβαίνει.

ε) Ὁ Ροῖδῃς ἔγραψε στὴν καθαρεύουσα ἀλλὰ ὑποστήριξε τὴ δημοτικὴ. Στὴν πρώτη (τὴ νόμιμη σύζυγο) τὸν καταδίκασε ἡ παιδεία τοῦ, στὴ δεύτερη (τὴν ἐρωμένη) τὸν ὠθοῦσαν ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ πεποίθησή τοῦ. Ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ λύσει τὴν ἀντίφαση. Μᾶς ἄφησε ὅμως ἓνα σπουδαῖο πολυσέλιδο ἔργο (*Τὰ εἰδωλα*, 1893), στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσει τὶς γλωσσικὲς τοῦ ἀπόψεις. Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα περὶ γλώσσας καὶ γλωσσικοῦ ζητήματος ποὺ ἐξετάζονται στὴ μελέτη αὐτὴ ξεχωρίζει ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ γλώσσα καὶ ὕφος. Ὁ Ροῖδῃς εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ποὺ δὲν συναρτᾷ τὴν ἀξία ἐνὸς

κειμένου από τη γλωσσική του μορφή. Πρόγονός του ό Άδαμάντιος Κοραής, ό πιό παρερμηνευμένος και παρεξηγημένος λόγιος τής σύγχρονης ιστορίας.

στ) Για βιοποριστικούς πρωτίστως λόγους ό Ροϊδης έγραψε πολλά, σχετικά σύντομα, κείμενα, πού εϊναι δύσκολο νά τά έντάξουμε σέ κάποια κατηγορία. Όπου και άν άνήκουν (στά διηγήματα, στα σκαλαθύρματα, στις έπιφυλλίδες, στις δημοσιογραφικές παρεμβάσεις κ.λπ.), τά κείμενα αύτά δέν πρέπει νά ύποτιμηθοϋν· σέ όλα δέν παύει νά δρᾷ ένας λόγος πού δέν έχει τόν όμοιό του. Άκόμη και για τó πιό απλό ή τετριμμένο θέμα αϊφνιδιάζει μέ τήν τέχνη τοϋ παρὰ προσδοκίαν γράφειν άλλα και μέ τις προτάσεις ή τις ιδέες πού θέτει στήν κρίση τών αναγνωστών του.

* * *

Δέν άρκοϋν βέβαια τά παραπάνω για νά γίνει κατανοητή ή αξία τοϋ Ροϊδη σέ όλη τήν έκτασή της και μέ όλη τή βαρύτητά της. Θα χρειαστεί πολλή έργασία στο μέλλον, από ανθρώπους πού εκτιμοϋν τή συνεισφορά του στο άξεχώριστο δίδυμο τοϋ μαχητικοϋ λόγου και τής αντιρρητικῆς στάσης. Άπό τήν πλευρά μου θα ήθελα νά δράσω ως ύποκινητής μιᾶς τέτοιας αναβίωσης, όχι γιατί πιστεύω σέ νεκραναστάσεις άλλα γιατί ύποστηρίζω ότι σέ κάθε μάχη χρειάζεσαι όλες τις αξιόμαχες έφεδρείες.

Θα ήταν ώστόσο παράλειψη νά μὴν αναφερθῶ στη δική μου έμμονή μέ τόν Ροϊδη, έμμονή πού βασίζεται, κατά κύριο λόγο, σέ προσωπικές αναζητήσεις και ανά-

γκες και λιγότερο στο φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον. Ὡς ἐκ τούτου ὑποστηρίζω πῶς: ἡ κριτικὴ σκέψη πρέπει νὰ εἶναι ἀσυμβίβαστη, οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων και τῶν τεχνῶν πρέπει νὰ παρεμβαίνουν στὸν δημόσιο λόγο και διάλογο, ἡ ποιότητα τῆς γραφῆς (τὸ ὕφος ἂν θέλετε) δὲν εἶναι ἀπλὸ στολίδι ἀλλὰ στοιχεῖο ποὺ προσδιορίζει τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῆς σκέψης, ἡ δυσανεξία στοὺς ἐπίσημους «ὄνους», εἴτε πρόκειται γιὰ ὀλετῆρες τῆς πολιτικῆς εἴτε γιὰ βιαστές τῆς δικαιοσύνης, εἴτε γιὰ καταχραστές τοῦ δημοσίου κορβανᾶ εἴτε γιὰ δολιοφθορεῖς τῆς ἐπιστήμης και καταπατητές τῆς γραφῆς, εἶναι δεῖγμα κοινωνικῆς εὐθύνης και ἀτομικῆς ἀξιοπρέπειας, παρόμοιο μὲ τὴν ἀπέχθεια γιὰ τοὺς κήνσορες, τοὺς ὑποκριτὲς και τοὺς καθαρολόγους. Ἀκόμη περισσότερο ἐξάπτουν τὴν ἀντίδραση οἱ διεκδικητές τῆς πολιτικῆς ὀρθότητος και οἱ διακινήτες τοῦ αὐταρχικοῦ λόγου. Ὁ Ροῦδης μᾶς ἔμαθε, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, νὰ τοὺς περιφρονοῦμε εἰρωνικὰ και νὰ τοὺς καταδικάζουμε ἀπερίφραστα.

Πάνω ὅμως και πέρα ἀπ' ὅλα ὁ Ροῦδης ἐκπροσωπεῖ αὐτὸ ποὺ χρειάζεται ἡ χώρα στὶς ἐκάστοτε κρίσιμες στιγμές: τὸν κριτικὸν λόγον ποὺ δὲν φοβᾶται τὴ διεφθαρμένη ἐξουσία και δὲν ὑποκύπτει στοὺς ἐξαναγκασμοὺς μιᾶς παραπλανημένης πλειονότητος· τὴ δημόσια στάση ποὺ δὲν ἐνδίδει στὶς βολικὲς αὐταπάτες και γι' αὐτὸ ἐπισύρει τὸν ψόγον και ὁδηγεῖ στὴν ἀπομόνωση· τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ ποὺ δὲν τρέφεται μὲ φτηνὰ ἰδεολογήματα· τὴ γραφὴ ποὺ ἔχει πάντα κάτι ἐνδιαφέρον νὰ πεῖ μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν τρέχοντα.

Σκέφτομαι ὅτι μᾶλλον δὲν θὰ ξαναγράψω γιὰ τὸν Ροῦδη ἢ, ἂν τὸ φέρει ἡ περίσταση καὶ γράψω, δὲν ἔχω πιά κάτι σημαντικό νὰ πῶ γι' αὐτόν. Ὅ,τι εἶχα νὰ πῶ τὸ εἶπα μὲ πολλοὺς τρόπους καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια. Ἄν κρίνω ἀπὸ τὴν ἀπήχηση τῶν κειμένων μου σὲ ὅσους καὶ ὅσες ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Ροῦδη θὰ τὴν ἔκρινα σχεδὸν ἀνύπαρκτη. Ἀντιλαμβάνομαι τῇ δράσῃ μιᾶς ἐνόχλησης ποὺ φανερώνει ὅτι ὑπογείως ἀντιδικοῦν μὲ τίς ἀπόψεις μου χωρὶς νὰ τολμοῦν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν. Ὁχυρώνονται στὴν ἀσφάλεια τῆς φιλολογικῆς μικρολογίας. Ὁ Ροῦδης ὅμως εἶναι ἀταίριαστος, προτείνει δηλαδὴ ἄλλο τρόπο σκέψης καὶ λόγου. Διδάσκει, μὲ τὸ παράδειγμά του, μιὰ κριτικὴ ματιὰ καὶ στάση ἀπέναντι στὴ βατραχοειδῆ σύμπνοια τῶν καθεστωτικῶν κάθε ἀπόχρωσης καὶ κάθε ἐποχῆς.

Ὁ Ροῦδης ἀναδεικνύει ὅσα ἐνοχλοῦν γιατί ἀγγίζουσιν αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ εἴμαστε ἀλλὰ δὲν θέλουμε νὰ παραδεχτοῦμε. Λειτουργεῖ σὰν σκληρός, καὶ γι' αὐτὸ ἀντιπαθής, καθρέφτης. Ἐλπίζει κανεὶς ὅτι οἱ νεότεροι θὰ βροῦν ἕναν τρόπο νὰ μιλήσουν γι' αὐτόν ποὺ νὰ μὴν περιοριστεῖ στὸν φιλολογικὸ σχολιασμὸ καὶ τὸν ἱστορικὸ περιγραφισμὸ ἀλλὰ νὰ ἀξιοποιεῖ τὰ πιὸ ἀνθεκτικὰ συστατικὰ τῆς γραφῆς του, ποὺ παραμένουν ἐνεργὰ ἕως σήμερα, καί, παράλληλα, νὰ οἰκειοποιεῖται ἐρμηνευτικὰ τὴν πολιτισμικὴ του δραστηριότητα.

* * *

Ἡ ἔννοια τῆς ἐξάιρεσης δὲν δηλώνει ἀνωτερότητα ἀλλὰ διαφορά. Ὁ Ροῦδης ξεχωρίζει ὄχι γιατί εἶναι ἡθικά

άνώτερος ή συγγραφικά σημαντικότερος από τους συγχρόνους του αλλά γιατί είναι διαφορετικός. Τò τί σημαίνει αὐτή ή «διαφορά» δέν είναι αὐτονόητο. Πρέπει νά τῆς δοθεῖ περιεχόμενο μέ βάση τὰ ιστορικά τεκμήρια ἀλλά καί τίς ἀπηχήσεις στό παρόν. Ἡ ἐξαίρεση δέν είναι ὑποχρεωτικά συμπαθής ή σημαίνουσα, ὅμως λόγω τῆς ἔντασης πού ἀναπτύσσεται στή διαφορά ἀπαιτεῖ νά ἀκουστεῖ καί διεκδικεῖ τò ξεστράτισμα ἀπό τήν κεντρική λεωφόρο ὅπου συνωθοῦνται ὅσοι προκρίνουν τή συλλογικότητα. Ἡ ἐξαίρεση είναι διαφορά στὸν λόγο, στὸν τρόπο, στή στάση καί τήν ἀντίδραση. Ἀκόμη καί ὡς ἀποτυχία ἔχει μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἀπό μιὰ κοινότοπη ἐπιτυχία.

Στὸ εὐρύτερο κοινωνικό πεδίο ή ἐξαίρεση είναι παράγων κινητοποίησης καί ζύμωσης, ἀποτελεῖ στοιχεῖο πού ἀναζωογονεῖ ἓνα σύστημα γιατί μέ τίς ἀντιδράσεις πού προκαλεῖ τὸ ἀνασύρει ἀπό τὸν λήθαργο καί τήν αὐτοϊκανοποίηση. Ἡ ἐξαίρεση είναι ὁ δαίμων τῆς δυσπιστίας καί τῆς ἄρνησης. Ἡ ἀναστάτωση πού ἐπιφέρει ὠθεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς μιὰ τάξη λόγου πού ἐφυσχάζει στὰ κεκτημένα της. Αὐτή ή ἐξαίρεση ὑπῆρξε γιὰ μένα ὁ Ροῦδης. Ἀκόμη καί ἂν κάτι τέτοιο μπορεῖ νά φανεῖ σέ ὀρισμένους ὑπερβολικό ή ἀσύστατο δέν ἔχει ιδιαίτερη σημασία. Σημασία ἔχει τί δυνατότητες ἐνεργοποιεῖ μέσα σου καί τί ἀνάγκες καλύπτει.

Στὴ δική μου ἱστορία ὁ Ροῦδης ὑπῆρξε ή ἐξαίρεση πού μέ βοήθησε νά ἀναπροσδιορίσω τίς ἀπόψεις μου μέ τὴ λογοτεχνία καί τήν κριτική ἀλλά καί νά ὀργανώσω τίς ιδέες μου γιὰ τήν πολιτική διάσταση τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ στοχασμοῦ. Ἡ σχέση μου μαζί

του είχε μεγάλα διαστήματα απομάκρυνσης και απουσίας, δὲν σταμάτησε ὅμως ποτέ, ἄντεξε σὲ μιὰ διάρκεια γεμάτη ἀσυνέχειες καὶ ἀντιρρήσεις ἕως σήμερα.

Τὰ κείμενα ποὺ περιέχονται σὲ αὐτὸν τὸν τόμο ἀφηγοῦνται ἓνα ἐπεισόδιο αὐτῆς τῆς σχέσης καί, συνάμα, συμπληρώνουν ἀνάλογες ἀπόπειρες ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ.¹ Δὲν συνιστοῦν μιὰ ὁμόκεντρη, συνεχὴ καὶ ὁμοιογενὴ ἀφήγηση ἀλλὰ διαφορετικὲς προσπελάσεις μὲ κάποιους κοινούς ὁδοδεῖκτες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐμμονές. Προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὲς ἀφετηρίες ἀλλὰ τὰ περισσότερα βρῆκαν φιλόξενη στέγη στὴν *Athens Review of Books*. Καλύπτουν ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα (σχεδὸν μιὰ εἰκοσαετία), ἢ κατὰτάξή τους ὅμως εἶναι θεματικὴ καὶ ὄχι χρονολογικὴ. Θεώρησα ὅτι θὰ ἦταν χρήσιμο γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη νὰ συνοδεύεται ἢ παρούσα ἔκδοση ἀπὸ ἓνα ἀπάνθισμα ρήσεων τοῦ Ροῦθι, ἀπὸ ὀρισμένες γνώμες γι' αὐτὸν ποὺ ἀνήκουν σὲ σημαντικούς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, ἀπὸ χρονολόγιο γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του καὶ ἀπὸ ἐπικαιροποιημένο βιβλιογραφικὸ παράρτημα.

1. α) Δημήτρης Δημηρούλης, *Ἑμμανουὴλ Ροῦθις. Ἡ τέχνη τοῦ ὕφους καὶ τῆς πολεμικῆς*, Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2005, β) Δημήτρης Δημηρούλης, *Ἑμμανουὴλ Ροῦθις - Ἀγγελος Βλάχος, Ἡ διαμάχη γιὰ τὴν ποίηση. Τὰ κείμενα καὶ οἱ ἀντιδράσεις*, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 2011.

Α'. Ο ΡΟΪΔΗΣ ΚΙ ΕΓΩ
Μεταμεσαιωνικό σκαλάθουρμα

*Τὸ ἀντίξοον συμφέρον
καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν
καὶ πάντα κατ' ἔριν γίγνεσθαι.
Ἡράκλειτος*

Ἡ στιγμή

ΤΟΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΑ τυχαῖα. Κι ὅμως, ἐκ τῶν ὑστέρων σκέφτομαι ὅτι ἦταν μιὰ συνάντηση ἀναπόφευκτη. Κάποτε θὰ συνέβαινε. Ἐνιωσα σὰν νὰ τὸν κουβαλοῦσα μέσα μου. Ἄν ὅχι ὀλόκληρο, τουλάχιστον σὲ κάποιες ἰδιορρυθμίες του. Παράξενο γιὰ ἓναν νεαρὸ φοιτητὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀθήνα δραπετὴς ἀπὸ τὴ μίζερη μετεμφυλιακὴ καὶ χουντικὴ ἐπαρχία, νὰ ἀναγνωρίσει κρυφὸς ἢ φανερὸς ἕξεις τοῦ στὸν ξεπεσμένο ἀριστοκράτη τοῦ 19ου αἰῶνα.

Τὸν συνάντησα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ὅπου περνοῦσα ὥρες πολλὰς ἐργαζόμενος γιὰ ἄλλους, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς καθημερινῆς ἐπιβίωσης. Ἡ

ἐργασία ἦταν, ἀρχικά, ἡ συγκέντρωση ὕλικου, ἡ τεκμηρίωση τῆς βιβλιογραφίας καὶ ἡ ἐπιμέλεια κειμένων· κατέληξε ὅμως σὲ αὐτὸ πού ὁ Ἡρακλῆς Ἀποστολίδης ὀνόμασε, εὐφημιστικά, «διαφρόντιση», δηλαδή οὐσιαστική παρέμβαση στὴ γραφὴ καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἀνάληψη τῆς συγγραφῆς ἐξ ὁλοκλήρου.

Ἀφορμὴ γιὰ τὴ συνάντηση ὁ Ἀσμοδαῖος, πού ἔπεσε τυχαῖα στὰ χέρια μου σὲ κάποια ἀπὸ τὶς πολύωρες ἀναμονές γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐντύπων ἢ γιὰ τὴν περίπλοκη διαδικασία φωτοτύπησης. Ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς συγκατοικοῦμε ἕως σήμερα, ὅχι πάντοτε ἁρμονικά· χωρὶς ὅμως νὰ βαρεθοῦμε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Τί μὲ γοήτευσε σὲ ἓναν συγγραφέα πού χρησιμοποιεῖ αἰχμηρὴ ἀλλὰ παρωχημένη γλώσσα καὶ ἔχει τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ μονόχρονου γκρινιάρη; Ἀπαριθμῶ ἐδῶ τὰ βασικά μὲ συνοπτικὸ τρόπο:

α) *Ἡ περιπέτεια τῆς γραφῆς.* Τὸ παιχνίδι μὲ τὸ ὕφος. Ὁ Ροῖδης εἶναι ξεχωριστός. Ἀπαρόμοιαστος. Οἱ τρόποι του, οἱ τεχνικές του, οἱ ἔμμελές του, οἱ σκηνοθεσίες του εἶναι μιὰ πανδαισία λόγου πού ἀπολαμβάνεις διασκεδάζοντας. Προσφέρει ἐπίσης τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκηθεῖ κανεὶς στοὺς μηχανισμοὺς τῆς γραφῆς. Μὲ τὸν Ροῖδη δὲν ταυτίζεσαι. Ἀρνεῖται αὐτὸν τὸν ρόλο. Προωθεῖ τὴν ἀποστασιοποίηση. Ἄν ἀνῆκεις στοὺς συναισθηματικοὺς ἀναγνώστες ἢ συγγραφεῖς βρίσκεσαι στὸ λάθος κείμενο. Στὸ πε-

δίο αὐτὸ δὲν εἰσέρχεται κανεῖς γιὰ νὰ ἐκτονωθεῖ ἢ νὰ ἐξομολογηθεῖ ἀλλὰ γιὰ νὰ συνομιλήσει μὲ τὸ συνάφι τῶν γραφιάδων ἢ νὰ βρεῖ πολεμοφόδια.

β) Ἡ περιπέτεια τῆς ἀνάγνωσης. Ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἀνάγνωση ἀνήκει στὴ διαδικασία τῆς γραφῆς. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς ὁ Ροΐδης μοῦ ἔδωσε τὴν ἐντύπωση τοῦ συγγραφέα πού, μόλις ξεκινᾷ νὰ γράψει, ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς γνώσης του, δηλαδή ἀπὸ τὸν τρόπο ὅτι ὅλα ἔχουν εἰπωθεῖ, καὶ μάλιστα πιὸ καλὰ, ἀπὸ ἄλλους. Μιὰ παιδεία τέτοιας ὀλκῆς σοῦ κόβει τὰ πόδια ὅταν πᾶς νὰ γράψεις. Στὸ βάθος λειτουργεῖ ἓνας ἀπελπισμένος μηδενισμὸς πού, συνήθως, ὁδηγεῖ στὴν ἀπόσυρση. Αὐτὸς ὅμως συνέχισε καὶ ἄντεξε, ὅταν ἀποφάσισε νὰ κάνει τὴν ἀνάγνωση, σὲ ποικίλες ἐκδοχὲς καὶ σὲ ἄπειρες μεταμφιέσεις, ὅχημα τῆς γραφῆς του. Θὰ μπορούσε κανεῖς νὰ πεῖ ὅτι εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, ἓνας πρῶιμος Μπόρχες ἐλληνικῆς κοπῆς. Μαζί του μαθαίνεις, πρῶτα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, νὰ γράφεις διαβάζοντας.

γ) Ἡ εἰρωνεία, ἡ σάτιρα, τὸ χιούμορ. Στὶς πιὸ καλὲς στιγμὲς του ἀσκεῖ τὴν ὑπαινικτικὴ εἰρωνεία. Ὅταν τὸν παίρνει ἡ κάτω βόλτα, πέφτει στὴ χοντρή παρωδία καὶ στὴν ἀγέλαστη σάτιρα. Τὸ εὐφυολόγημα εἶναι ἡ πιὸ ἀμφιλεγόμενη πρακτικὴ του. Ὡστόσο, σὲ κάθε περίπτωσι, ἀφήνει κάτι ποῦ «τσιμπάει», μιὰ αἴσθησι ὅτι ἡ τέχνη τῆς γραφῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μέσο καίριας κριτικῆς, χωρὶς νὰ χάνῃ τὸ σαρόνιο χαμόγελό της. Ἡ εἰρωνεία, ἐκτὸς ἀπὸ ὄργανο ἐπίθεσις, μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ καὶ ὡς μορφὴ ἄμυ-

νας. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ἐνοχλεῖ καὶ ἀναστατώνει. Πάει ἀντίθετα στὸ ρεῦμα. Στὴν πιὸ ἐκλεπτυσμένη ἐκδοχὴ τῆς μετατρέπεται σὲ χιούμορ, μὲ κεντρὶ τὸν αὐτοσαρκασμό.

δ) *Τὸ μέτρο τῆς διαφορᾶς.* Θέλει νὰ ξεχωρίσει μὲ τὸν δικό του τρόπο. Δὲν τὸν ἐνδιαφέρει νὰ ἀκολουθήσει τὴν πεπατημένη. «Ξεχωρίζω» σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση σημαίνει ὅτι βρίσκω τὸν τόνο καὶ τὸ βάδισμα τῆς γραφῆς μου. Συνάμα ἀναπτύσσω καὶ τὸν ρυθμὸ τοῦ βίου μου. Ὁ Ροῖδης ἀπεχθάνεται τὴν ἐξομοίωση καὶ τὴν ἀφομοίωση, γι' αὐτὸ ἐπιδιώκει ἐξαρχῆς τὴν κατάκτηση τῆς διαφορᾶς. «Διαφορὰ» σημαίνει ὅτι εἶμαι ἀναγνωρίσιμος καὶ μοναδικός. Δὲν μοιάζω μὲ κανέναν ἄλλο. Ἡ μοναδικότητα διεκδικεῖται ἀποτελεσματικὰ ὅταν περνᾷ στὸν τρόπο τῆς γραφῆς. Ὁ Ροῖδης εἶναι μιὰ ἐξαίρεση, ἕνας ταρaxis, μιὰ παρέκκλιση. Δὲν δέχεται νὰ τὸν ρίξουν στὸ καζάνι μὲ τοὺς ἄλλους.

ε) *Στὸ μεταίχμιο τῶν εἰδῶν.* Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα γιὰ ὀρισμένους εἶναι ἡ εἰδολογικὴ κατάταξη τῆς ροῖδειας γραφῆς. Τελικά, ποῦ ἀνήκει; Στὴν πεζογραφία, στὴν κριτικὴ, στὴ δημοσιογραφία (χρονογράφημα, ἐπιφυλλίδα, σκαλάθυρμα κ.ἄ.), στὴ λογιосύνη (διάφορες μελέτες μὲ κορυφαῖες ἐκείνες γιὰ τὴ γλώσσα) ἢ μήπως εἶναι χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀντιδρᾷ στὰ ἐρεθίσματα τοῦ περιβάλλοντος καὶ δὲν καταλήγει ποτὲ σὲ μία καὶ μοναδικὴ ἐκλογή. Εἶναι δύσκολο, ἀκόμη καὶ σήμερα, ὅσοι ἔμαθαν νὰ σκέ-

φτονται με τὸ ὑποδεκάμετρο, νὰ δεχτοῦν ὅτι ὁ Ροΐδης παραμένει αἰωρούμενος ἕως τὸ τέλος. Τόπος του εἶναι ἡ γραφή καὶ χρόνος του ἡ ἀνάγνωση. Ξεκίνησε ὡς ντιλετάντης τοῦ λόγου καὶ κατέληξε ἐργάτης στὴν ὑπηρεσία του. Ποτὲ δὲν ἀποφάσισε σὲ ποιὸ σημεῖο τελικὰ θὰ σταθεῖ. Ἔμεινε ἐκκρεμής.

στ) Ἐναντίωση καὶ ρήξη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας παρέμεινε ἀμετακίνητος στὴ σχέση του με τὴν κοινωνία, τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ στάση του ἦταν ἔναντι, ὄχι ἐντός, τῶν πραγμάτων. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πολιτικές του πεποιθήσεις καὶ τὴν κοινωνικὴ του ἰδεολογία, ὑπῆρξε, ἐξ ἐνστίκτου, ἀκατάβλητος ἀντιρρησίας. Κάτι τέτοιο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀνάγκη ἐπίδειξης ἢ περιφρονητικῆ ἀλαζονείας, ὅμως τόσο τὰ κείμενα ὅσο καὶ τὸ πολὺ ἀκριβὸ τίμημα μιᾶς τέτοιας στάσης μαρτυροῦν ὅτι ἔχουμε πρωτίστως νὰ κάνουμε με ἀνάληψη εὐθύνης ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ Ροΐδης ἄσκησε, στὸν περιορισμένο χῶρο τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, τὴ δημόσια κριτικὴ κατὰ τρόπο ἄνισο ἀλλὰ ἀποτελεσματικό. Δὲν ἔστερξε ποτὲ νὰ γίνῃ πετσέτα πού διπλώνει ὁ καθέννας ὅπως τοῦ ἀρέσει, κατὰ τὴ φράση τοῦ Ψυχάρη.

Ἡ σχέση

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ γνωριμία στὴ γραφὴ δὲν εἶναι εὐκόλη. Μπορεῖ νὰ σκοτώσει τὴ γοητεία καὶ τὴν ἐκπληξὴ τῆς πρώτης συνάντησης. Κινδύνεψα νὰ πάθω κάτι τέτοιο ὅταν, γιὰ λόγους καθαρὰ συγκυριακούς, καὶ ματαίως ὠφελιμιστικούς, ἀνέλαβα νὰ τὸν καταστήσω, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα, ἀντικείμενο διδακτορικῆς διατριβῆς στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970. Ἡ ἀπόφαση ἦταν μοιραία, γιατί στὸ ἐξῆς μὲ ἐνέπλεξε στὸ συνάφι τῶν φιλολόγων, μὲ τὸ ὅποιο ποτὲ δὲν ταίριαζα καὶ ἀπέναντι στὸ ὅποιο παρμένω, ὡς συνεπῆς ροϊδικός, σὲ κατάσταση ἐντατικῆς δυσπιστίας.

Παρὰ τὶς παράπλευρες ἀπώλειες ὥστόσο, τὸ κείμενο τῆς διατριβῆς ἔθιγε κάτι ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ κριτικῆς: τὸ φαινόμενο τῆς διαμάχης, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὴ διαμάχη Ροῖδη - Βλάχου μὲ θέμα τὴν ἐλληνικὴ ποίηση καὶ μὲ θεωρητικὴ στέγαση τὸ ἐρώτημα: Ὁ ποιητὴς γεννιέται ἢ γίνεται; Ὅταν τελείωσε ἡ δραματικὴ δοκιμασία, δραματικὴ γιατί ὁ πανεπιστημιακὸς θεσμὸς ἀνέλαβε νὰ μὲ φρονημάτισει μὲ τὸν πιὸ ζοφερὸ τρόπο, κατάφερα νὰ συνέλθω καὶ νὰ ἀνακάμψω στὸν Ροῖδη. Ἐνιωσα, ἐπιτέλους, ἐλεύθερος νὰ συνεχίσω τὸν διάλογο μαζί του, χωρὶς τὰ παράσιτα τῆς μοχθηρίας. Σὲ αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καθὼς

πῆρα τὸν Ροῖδῃ μαζί μου, ταξιδεύοντας σὲ ἄλλους τόπους.

Τῇ δεκαετία τοῦ 1980, ὄντας μακριά, ἕως τὰ ἀοίκητα τοῦ κόσμου ποὺ λέει ὁ Κοραῆς, τὸν εἶχα πάντα δίπλα μου, γιὰ νὰ κρατῶ ζωντανὸ τὸν τόνο τῆς κριτικῆς σκέψης, ποὺ δηλώνει τὴν πραγματικὴ ἀποστολὴ τοῦ διανοομένου σὲ μιὰ κοινωνία ἰσοπέδωσης καὶ ἀποσιώπησης. Μείναμε ἔτσι κοντὰ μὲ τὸν Ροῖδῃ, σὲ ἰδιωτικὴ συνομιλία, μὲ ἐξαίρεση ἓνα κείμενο γιὰ τὴν «τέχνη τῆς πολεμικῆς» καὶ τὴν ἐπιμέλεια διπλοῦ ἀφιερώματος στὸ περιοδικὸ *Χάρτης* τοῦ Δημήτρη Καλοκύρη τὸ 1985.

Μετὰ τὴν ἀναγκαία ἀλλὰ ἀκαταλόγιστη ἐπιστροφή μου στὰ πάτρια, στὶς ἀρχές τοῦ 1990, τὸ ροϊδικὸ ζήτημα μὲ περίμενε. Κυρίως γιὰτὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσω σὲ ἐπίδειξη φιλολογικῆς ματαιοσχολίας.¹ Αἰφνιδιάστηκα, ὁμολογῶ, ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἄγνοιας ποὺ προκαλεῖ ἡ κακία. Εἶχα ἤδη ὅμως ἀποφασίσει ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ σιωπήσω· ἀντίθετα, ἂν ἤθελα νὰ εἶμαι πιστὸς στὶς πεποιθήσεις μου, ἀλλὰ καὶ στὸν Ροῖδῃ, ἔπρεπε νὰ ἀντιδράσω χωρὶς νὰ ὑπολογίσω τὶς συνέπειες. Ἡ ἀντίδραση προκαλεῖ πάντα φθορά. Ἡ

1. «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλολογίας. Ὁ Ροῖδης, ὁ Ρίχτερ καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀσημαντολογίας», *Λόγου Χάρις*, τχ. 2 (1991): 111-145 (ἀναδημοσιεύτηκε στὸ βιβλίό μου *Ἑμμανουὴλ Ροῖδης. Ἡ τέχνη τοῦ ὄφους καὶ τῆς πολεμικῆς*, ὁ.π., σ. 65-129). Ὁ δράστης στὸν ὁποῖο ἀπαντᾷ τὸ κείμενο αὐτὸ φέρει τὸ ὄνομα Νάσος Βαγενᾶς.

περίσταση συνέπεσε με άήθη και απρόκλητη έπιθεση από «καταξιωμένο» σαμάνο τής δημοσιότητας ό όποιος, τύχη άγαθής, δέν άγγιξε τόν Ροΐδη.² Τήν ΐδια έποχή, μετά από πρόταση τοϋ Άπόστολου Σαχίνη, έπιμελήθηκα τά Άφηγηματικά κείμενα τοϋ Ροΐδη, στή γνωστή νεοελληνική σειρά τοϋ Ίδρύματος Οϋράνη, συνοδεύοντας τήν έκδοση με έκτενή εισαγωγή.

Άπό μιá πιό γενική προοπτική διαπιστώνει κανείς ότι τήν είκοσαετία 1980-2000 συνεχίζεται τό φιλολογικό ενδιαφέρον για τόν Ροΐδη, πού αναθερμάνθηκε με τήν έκδοση τών Άπάντων τό 1978.³ Η έστίαση στρέφεται κατά κύριο λόγο στήν ανάκά-

2. Πρόκειται για τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη ό όποιος, ένόψει τής κρίσεώς μου για πανεπιστημιακή θέση, δήλωνε χωρίς αιδώ στή σελίδα του στο Βήμα τής Κυριακής (25 Αϋγούστου 1991): «μετακομίζεται [ό Δημηρούλης], όπως άκούω, από τό Σίδνεί στο Πάντειο Πανεπιστήμιο», και συνέχιζε με έναν όχετό κοσμητικών επίθέτων. Άναφέρω έδώ τό γεγονός για ιστορικούς λόγους. Οί άναγνώστες μπορούν νά κρίνουν τό έγκληματικό περιεχόμενο αϋτής τής άδιανόητης παρέμβασης, τό όποιο παραπέμπει στο πώς μιá συγκεκριμένη νομενκλατούρα τοϋ «πνεύματος» διαχειρίζεται τήν έπικοινωνιακή της (και όχι μόνο) έξουσία. Φανερώνει έπίσης τή βαρβαρότητα τών ήθών σέ έναν κύκλο ανθρώπων πού θεωρούνται έθνικά κεφάλαια.

3. Η συνεισφορά μου στήν έκδοση αϋτή ήταν άθησαύριστα κείμενα τοϋ Ροΐδη πού έντόπισα κατά τή διάρκεια τής έπί διδασκτορία έρευνάς μου και τά όποια ό έπιμελητής τών Άπάντων Άλκης Άγγέλου περιέλαβε στόν πέμπτο τόμο

λυψη πραγματικῶν ἢ ὑποτιθέμενων κειμένων του,⁴ ποὺ δημοσιεύτηκαν ψευδωνύμως, καὶ σὲ περιφερειακά φιλολογικὰ μελετήματα, στρατευμένα, στὴν πλειονότητά τους, στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴ λογοτεχνία τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ καὶ τοῦ Λίνου Πολίτη. Γιὰ πρώτη φορά ὅμως, κυρίως μὲ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ *Χάρτη* τὸ 1985, ὁ Ροΐδης ἐρμηνεύεται μὲ τὸν λόγο τῆς συγχρονίας. Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες καὶ ἐνδεικτικές συναντήσεις τῆς φιλολογίας μὲ τὴ θεωρητικὰ ἐνήμερη λογοτεχνικὴ κριτική. Ἔτσι κλείνει ὁ 20ὸς αἰώνας γιὰ τὸν Ροΐδη. Τὰ κεκτημένα δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητα: ἀνανεωμένα Ἄπαντα, ἐπιμέρους ἐκδόσεις τῆς *Πάπισσας Ἰωάννας* καὶ τῶν ἀφηγημάτων, ποικίλες φιλολογικὲς μελέτες, ἀφιερῶματα περιοδικῶν, θεατρικὲς καὶ κινηματογραφικὲς διασκευές,

(βλ. σχετικὴ σημείωση στὸ Ἑμμανουὴλ Ροΐδης, *Ἄπαντα*, τόμ. Α', Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1978, σ. ιστ', σημ. 14).

4. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ἤδη ἀπὸ τὰ Ἄπαντα τοῦ Ἀγγέλου τὸ 1978, τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ Ροΐδη ἢ δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ αὐτὸν μὲ βεβαιότητα. Στὴν ποδιὰ τῆς ἐσφαλμένης ταυτοποίησης ἔχουν σφαχτεῖ πολλὰ παλικάρια. Τὸ πιὸ ἀκραῖο παράδειγμα εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Παν. Μουλλᾶ (*Ἑμμανουὴλ Ροΐδης. Ἀθησαύριστα κείμενα 1882-1885*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμὰ Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 2005). Ἐνῶ ἔχει τεκμηριωθεῖ, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ἀπὸ τὸν νεοελληνιστὴ Λάμπρο Βαρελᾶ (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) ὅτι τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ Ροΐδη, ὁ τόμος, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ἀπίστευτο, συνεχίζει νὰ κυκλοφορεῖ σὰν νὰ μὴ συμβαίνει τίποτε.

οί πρώτες διδακτορικές διατριβές καί, τὸ πιὸ σημαν-
ντικόν, κείμενα ποὺ ἀναδεικνύουν τὸ ἔργο του στὸ
περιβάλλον τῆς θάλλουσας τότε στὴν Εὐρώπη θεω-
ρίας τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ συνέχεια, δηλαδὴ ἡ εἰκοσαετία ἀπὸ τὸ 2000
ἕως σήμερα, εἶναι πάνω-κάτω ἡ ἴδια ἀλλὰ πυκνό-
τερη. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ροῦδῆ δὲν ἄλλαξε δραματικά,
ἐμπλουτίστηκε ὅμως μὲ περισσότερο φιλολογικὸ σχο-
λιασμὸ καὶ κριτικὴ ἐρμηνεία. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα
θεωρῶ ὅτι παίρνει τὴν ὀριστικὴ τῆς μορφὴ καὶ ἡ
σχέση μου μὲ τὸν Ροῦδῆ: ὁμιλίες, σεμινάρια, πανε-
πιστημιακὲς παραδόσεις, ἄρθρα καὶ μελέτες σὲ ἐφη-
μερίδες, περιοδικὰ, συλλογικοὺς τόμους, μιὰ σειρὰ
δημοσιεύσεων ποὺ περιλαμβάνει ἓναν τόμο δοκιμίων,
τὰ κείμενα τοῦ Ροῦδῆ γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶ-
νες τοῦ 1896, μιὰ καινούρια ἔκδοση τῆς Πάπισσας
Ἰωάννας, ἓνα ροῦδικὸ ἡμερολόγιο, τὸ σενάριο γιὰ
μιὰ τηλεοπτικὴ παρουσίαση⁵ καὶ τὴν ἔκδοση ὅλων
τῶν κειμένων τῆς διαμάχης Ροῦδῆ - Βλάχου, μὲ ἐκτε-
νὴ εἰσαγωγή.⁶

Ἡ διαδρομὴ κλείνει μὲ τὰ κείμενα ποὺ δημοσίευ-
σα, τὰ τελευταῖα χρόνια, στὸ περιοδικὸ *The Athens
Review of Books*,⁷ ἓνα ἔντυπο στὸ ὁποῖο ὁ Ροῦδῆς

5. «Ἐμμανουὴλ Ροῦδῆς. Ἐποχές καὶ συγγραφεῖς» (ΕΡΤ1,
2004).

6. Βλ. τὴν πλήρη καταγραφὴ ὅλων τῶν κειμένων στὸ
Βιβλιογραφικὸ παράρτημα.

7. Βλ. σχετικὴ ἀναφορὰ στὸ Βιβλιογραφικὸ παράρτημα.